

Česká společnost ornitologická slaví sto let – sto let práce pro ptáky a pro lidi

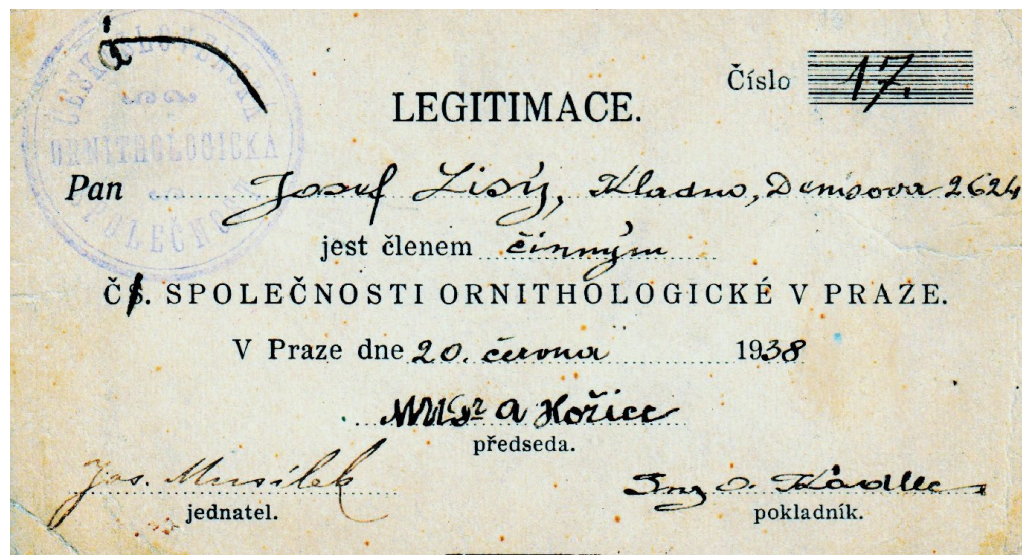
Lucie Hošková

Během sta let své existence se Československá ornithologická společnost (ČsOS) proměnila z malého odborného spolku čítajícího necelou stovku zájemců o ptáky ve dvě respektované moderní nástupnické organizace – Českou společnost ornitologickou a Slovenskou

ornitologickou společnost, které dnes sdružují dohromady téměř deset tisíc členů. Její historie je příběhem proměn československé ornitologie, ochrany přírody i vztahu lidí ke ptákům a krajině.

Obr. 1: Vítání ptačího zpěvu v Tovačově, ukazuje Zdeněk Vermouzek, za ním Jiří Šafránek, člen výboru Moravského ornitologického spolku; duben 2008. Foto Daniel Mazáč

Obr. 2: Legitimace Čsl. ornithologické společnosti z roku 1938. Zdroj archiv ČSO

Proměna je patrná už na samotné členské základně ČSO a její práci. Před sto lety si zapisovali pozorování do notesů a do terénu vyráželi v obleku, často i s puškou – získávání ulovených ptáků pro vědecké účely bylo tehdy běžnou součástí ornitologie. Ženy byly mezi členy výjimkou, první členkou ČsOS se v roce 1936 stala učitelka Karla Totušková. Dnes ženy tvoří více než polovinu členské základny a někdejší pušky a sbírky nahradily dalekohledy, fotoaparáty, online databáze a další moderní technologie.

Od počátků české ornitologie ke vzniku ČsOS

ČsOS byla založena 5. dubna 1926, navázala však na více než půlstoletí výzkumu a ochrany ptáků v českých zemích. Do poloviny 19. století byla ornitologie doménou především německy mluvících přírodovědců, jako byli Anton Alois Palliardi nebo Anton Schwalb. S rozvojem české vědy a občanské společnosti se objevovala i první sdružení zaměřená přímo na ochranu ptactva, například Český spolek na ochranu ptactva v Praze či Ornithologická společnost pro hájení užitečného ptactva v Království českém. K významným českým ornitologům patřili Antonín Frič, Karel Kněžourek či Václav Čapek.

Potřeba vzájemné komunikace, sdílení zkušeností a spojení sil ve výzkumu a ochraně avifauny přivedla 5. dubna 1926 třináct předních českých profesionálních i amatérských ornitologů do restaurace U Bumbříčka na pražské

Národní třídě, aby zde založili novou celostátní ornitologickou organizaci. Předsedou prvního výboru se stal Jiří Janda, pozdější zakladatel a první ředitel Zoo Praha.

V předsednictví ČsOS se po Jiřím Jandovi (1926–1936) vystřídaly další osobnosti české ornitologie: Alfred Hoříce (1936–1945), Otakar Štěpánek (1946–1955), Walter Černý (1955–1975), Zdeněk Veselovský (1975–1996), Karel Šťastný (1996–2008), Pavel Vašák (2008–2010), Jiří Flousek (2010–2022), Tomáš Bělka (2023–2024) a Peter Adamík (2024–dosud).

Po schválení stanov, pilovaných téměř dva roky, se 18. března 1928 uskutečnila ustavující členská schůze. Činnost společnosti postavila na tři pilíře – ornitologický výzkum, ochranu ptáků a osvětu veřejnosti. O tyto pilíře se ostatně ČSO opírá dodnes.

Kroužkovací a publikační činnost

Zakládající členové měli dvě velká přání – vydávat vlastní časopis a koordinovat kroužkování ptáků. V roce 1934 začala v rámci ČsOS působit kroužkovací stanice pod vedením Josefa Jirsíka, úzce spojená s Národním muzeem – proto kroužky vždy nesly a dodnes nesou nápis N. MUSEUM PRAHA. V roce 1936 převzal její vedení Otta Kadlec a jako dobrovolník je vykonával neuvěřitelných 28 let. Roku 1964 byla stanice profesionalizována a začleněna do Národního muzea, jehož součástí je dodnes.

Druhý sen se splnil v roce 1936, kdy začal vycházet odborný časopis Sylvia, který s přestávkami vychází dodnes. Kromě tohoto odborného časopisu je současnou vlajkovou lodí popularizační publikační činnosti čtvrtletník Ptačí svět.

Činnost za války a v poválečných desetiletích

Za druhé světové války byla činnost společnosti výrazně omezena, ačkoli nikdy nebyla zrušena. Po vzniku Slovenského štátu změnila název na Česká ornithologická společnost. Přestala vycházet Sylvia i Kroužkovací zprávy a několik významných ornitologů zahynulo v koncentračních táborech či na popravištích.

Po válce byla činnost obnovena. V roce 1952 vznikla u rybníka Velký Tisý první terénní stanice pro výzkum vodních ptáků. Z iniciativy členů ČsOS, zejména Jana Hanzáka, byla oblast následně vyhlášena státní přírodní rezervací. Roku 1954 přibyla terénní stanice Blatec-Dívčice.

Stále větší význam získávaly dlouhodobé výzkumné programy založené na práci členů. Patří k nim Mezinárodní sčítání vodních ptáků, pravidelně probíhající od roku 1965 a dnes koordinované Českou zemědělskou univerzitou, Jednotný program sčítání ptáků (1982–2024) nebo mapování hnízdního rozšíření ptáků, poprvé uskutečněné v letech 1973–1977. Výsledkem jsou mimo jiné čtyři atlasy hnízdního rozšíření ptáků a Atlas zimního rozšíření ptáků v ČR. Klíčovou osobností těchto programů byl dlouholetý jednatel a později předseda ČSO Karel Šťastný.

Od 70. let vznikaly také regionální pobočky, kterých je dnes devět, a dobrovolné pracovní skupiny zaměřené na výzkum a ochranu jednotlivých druhů či skupin ptáků. Nejstarší Skupina pro ochranu a výzkum dravců a sov ČSO působí od roku 1975.

Od Československé k České a Slovenské společnosti ornithologické

Začátkem 80. let se ČsOS potýkala s administrativním tlakem normalizačních úřadů na registraci v socialistických strukturách. V roce 1981 se proto musela samostatně registrovat pod českým Ministerstvem kultury, což znamenalo konec celorepublikového působení a přejmenování na Českou společnost ornithologickou. Název Česká

Obr. 3: Přední ornitologové přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Zleva P. Pelz, přední odborník v nahrávání ptačích hlasů, J. Formánek, dlouholetý vedoucí Kroužkovací stanice NM Praha, H. Weber, zakladatel ornitologické stanice v Serrahnu v bývalé NDR, F. Obhlídal, dlouholetý předseda Východočeské pobočky ČSO, a W. Černý, dlouholetý předseda ČsOS. Foto archiv ČSO

Obr. 4: Pozorování ptáků se v 50. letech 20. století věnovali především muži. Foto archiv ČSO

ornitologická společnost úřady odmítly, protože zkratka ČOS příliš připomínala zakázanou Českou obec sokolskou. V roce 1985 vznikla na Slovensku Slovenská ornitologická spoločnosť, blízka spolupráce mezi českými a slovenskými ornitology však pokračuje dodnes.

Mezinárodní spolupráce a otevření veřejnosti

Koncem 80. let se začala výrazněji rozvíjet mezinárodní činnost. V roce 1987 odstartoval jeden z nejdůležitějších mezinárodních programů Významná ptačí území (Important Bird Areas, IBA) organizovaný Mezinárodní organizací na ochranu ptactva (ICBP), předchůdcem BirdLife International. Mapování se v Československu zhostili členové ČSO pod vedením Jana Hory a do evropského přehledu IBA z roku 1989 (Important Bird Areas in Europe) bylo zařazeno 29 československých lokalit.

Po roce 1989 se možnosti mezinárodní spolupráce ještě zásadněji rozšířily. V roce 1994 se ČSO připojila k BirdLife International jako jeho výhradní český zástupce a o čtyři roky později se stala plnoprávným partnerem. S podporou BirdLife a jeho jednotlivých zahraničních

partnerů se rozvíjely projekty výzkumu a ochrany ptáků a organizace se postupně profesionalizovala.

Současně se ČSO otevírala široké veřejnosti. Z úzce specializované skupiny odborníků se postupně stala otevřenou organizací sdružující všechny zájemce o ptáky, profesionální i amatérské. Od roku 1992 pořádá každoročně série vycházek Vítání ptačího zpěvu a kampaň Pták roku, později přibýly Festival ptactva, vycházky ke Světovému dni mokřadů, akce v ptačích parcích a další aktivity. Dnes pořádá kolem 300 akcí pro veřejnost ročně.

Dlouhou tradici má také občanská věda. ČSO se zapojila již do prvního mezinárodního sčítání čápů v roce 1934, na které dnes navazuje program Čapí hnízda. Mimořádně úspěšnou se stal program zimního sčítání ptáků Ptačí hodinka, pořádaný od roku 2019, jehož poslední ročník přilákal téměř 40 tisíc účastníků.

Novou éru přinesla online komunikace. Vedle webu a sociálních sítí vznikly specializované stránky jednotlivých programů. K videím a dokumentárním filmům přibyl za pandemie rozsáhlý cyklus webinářů Ornitolog na drátě a od roku 2025 i podcast Ptačí řeči.

Výzkum jako základ ochrany ptáků

ČsOS a později ČSO byla vždy odbornou organizací. Bez přehánění lze napsat, že bez dlouhodobé mravenčí práce mnoha jejích členů by stav poznání československé avifauny nebyl zdaleka na tak dobré úrovni, jako dnes je. Její dlouhodobý výzkum poskytuje data o stavu a změnách avifauny využitelná při plánování ochrannářských opatření, přípravě legislativy či vymezování chráněných území. Odborná interpretace dat je zároveň základem důvěryhodnosti organizace.

Významnou výzvou byla příprava České republiky na vstup do Evropské unie. ČSO pod vedením Jana Hory pomáhala zavádět evropskou směrnici o ptácích do českého práva, připravovat agroenvironmentální opatření a budovat soustavu Natura 2000. V roce 2002 připravila ve spolupráci s Agenturou ochrany přírody a krajiny ČR na základě údajů o významných ptačích územích návrh 41 ptačích oblastí soustavy Natura 2000 – jeden z nejvýznamnějších příkladů propojení výzkumu a praktické ochrany v historii ČSO.

Obr. 5: Během jedné z letošních oslavných akcí ke stému výročí založení ČSO došlo i k natočení podcastu Ptačí řeči se zpěvákem Danem Bárto. Zleva ředitel ČSO Zdeněk Vermouzek, Dan Bárta a vedoucí oddělení výzkumu a monitoringu Alena Klvaňová, moderátorka podcastu. Foto Anežka Krupková

Zcela zásadními zdroji dat o ptácích se staly dlouhodobé programy sčítání běžných druhů ptáků. Na čtyřicet let trvající Jednotný program sčítání ptáků navázalo v roce 2018 Liniové sčítání druhů využívající moderní metodické a technologické přístupy. Význam ČSO přesahuje hranice Česka: od roku 2002 koordinuje Celoevropský monitoring běžných druhů ptáků, který pod vedením Petra Voříška vybudoval systém poskytující údaje o změnách početnosti ptáků v celé Evropě. Jeho výsledky slouží mimo jiné jako indikátory stavu životního prostředí EU. ČSO byla rovněž jedním ze tří koordinačních pracovišť druhého Evropského atlasu hnízdního rozšíření ptáků.

Na národní úrovni bylo klíčovým milníkem spuštění faunistické databáze Avif v roce 2010. Dnes obsahuje téměř 16 milionů záznamů pozorování ptáků, spravuje i data Kroužkovací stanice Národního muzea a využívají ji tisíce uživatelů. Avif je tak dnes nejdůležitějším zdrojem dat o avifauně Česka. Je také zapojena do evropského programu sdružujícího faunistické portály na našem kontinentu, tzv. EuroBirdPortal. Údaje o pozorováních ptačích druhů z Avifu se automaticky na denní bázi přenášejí do Nálezové databáze ochrany přírody, a tedy bezprostředně po zápise slouží nejen vědeckým účelům a ke sdílení pozorování v rámci ornitologické komunity, ale stávají se i odborným podkladem přímo využitelným v praktické ochraně přírody.

ČSO si uvědomuje důležitost podpory všech zájemců o ptáky včetně těch nejmladších, a tak vytváří systém ornitologického vzdělávání od dětských a studentských programů přes kurzy určování ptáků pro nejširší veřejnost až po zapojení do monitoringu a praktické ochrany přírody.

Od ochrany druhů k ochraně jejich prostředí

Boj proti pronásledování ptáků provází ČSO od počátků. V první polovině 20. století zasahovala proti čížbařům a pytlákům a už ve 30. letech pod vedením místopředsedy ČsOS a generálního konzervátora ochrany přírody Rudolfa Maximoviče shromažďovala podklady pro zákonnou ochranu ptáků, později využité při přípravě prvního zákona o ochraně přírody z roku 1956. Soustředěné úsilí členů ČsOS o ochranu dravců vedlo v roce 1975 k zákazu lovu na výrovce a přispělo k návratu téměř vyhubeného výra velkého. Podobná snaha vedla v roce 2001 k převedení řady druhů lovné zvěře pod přísnou ochranu a v roce 2025 byly ze seznamu lovné zvěře vyřazeny polák velký, polák chocholačka a lyska černá, k čemuž nepochybně přispěla i ochránářsko-osvětová kampaň ČSO Pták roku 2023 – polák velký. Od roku 2017 působí při ČSO psí jednotka vyhledávající otrávené návnady; její práce ve

spolupráci s policií již přispěla k odsouzení tří travičů.

Významnou oblastí je ochrana ptáků zemědělské krajiny. ČSO se věnuje přímé ochraně například sýčka obecného, chřástala polního, motáka lužního či lučních a polních bahňáků a současně prosazuje systémová opatření, spolupracuje s farmáři a pomáhá nastavovat dotační programy podporující šetrné hospodaření.

Dlouhodobě řeší také ochranu ptáků v lidských sídlech. Prosadila ochranu rorýsích hnízdišť do podmínek programu Nová zelená úsporám, odborně řeší i popularizuje zabezpečování skleněných ploch proti nárazům ptáků a spolupracuje s energetickými společnostmi na ochraně ptáků na elektrickém vedení.

Novou kapitolu otevřelo v roce 2006 založení prvního ptačího parku Josefovské louky, který v českých podmínkách ověřil koncept soukromoprávní ochrany přírody založené na vlastnictví pozemků a obnově biotopů. Dnes ČSO provozuje osm ptačích parků v osmi krajích a usiluje o jejich vytvoření ve všech krajích Česka. S podporou veřejnosti již vykoupila přes 400 hektarů pozemků, na nichž obnovuje prostředí pro vzácné i běžné druhy nejen ptáků.

ČSO na prahu druhého století

Sté výročí zastihlo ČSO v plné síle. Pod vedením předsedy Jiřího Flouska (2010–2022) a ředitele Zdeňka Vermouzka (od roku 2010) prošla dalším výrazným rozvojem a profesionalizací. Dnes má téměř 40 zaměstnanců ve čtyřech odděleních, devět regionálních poboček a devět tisíc členů. Další tisíce lidí ji podporují jako dobrovolníci, dárci či účastníci občanské vědy. Je respektovaným partnerem státních institucí, nevládních organizací i soukromého sektoru a její odborné znalosti, data i praktické zkušenosti přispívají k ochraně ptáků a jejich prostředí.

Za sto let se změnily metody výzkumu, možnosti ochrany, technologie, komunikace i samotná ČSO. Jedno však zůstává: nadšení pro ptáky, radost z jejich poznávání a snaha o jejich ochranu. Dobře to vystihuje motto celostátní konference pořádané k 80. výročí ČSO: „Srdcem a rozumem.“ Srdcem máme ptáky rádi, s pomocí rozumu je poznáváme a chráníme. A právě to zůstává pevným základem i do druhého století činnosti ČSO. ■